

РЕЦЕНЗИИ

Лявонова, Е.А. Беларуская мастацтва слова XX стагоддзя ў еўрапейскім літаратурным кантэксце: тыпалогія, рэцэнцыя, пераклад / Е.А. Лявонова. – Мінск: БДУ, 2014. – 319 с.

Новая кніга вядомай беларускай даследчыцы Евы Аляксандраўны Лявонай напісана ў рэчышчы кампаратывісцкіх даследаванняў. Вопытны даследчык, яна разумее дынамічнасць такіх катэгорый літаратурнаўчага аналізу, як “сусветная літаратура”, “нацыянальная літаратура”, “кантэкст”, “дыялагічнасць”, “інтэртэкстуальнасць” і інш. У прадмове да кнігі аўтар вельмі ўдала расставіла ўсе “кропкі над і”, вызначаючы катэгорыі свайго аналізу і іх пэўную інтэрпрэтацыю ў сучасным літаратурнаўстве. Пры гэтым даследчыца дае асабістыя, удалыя, вызначэнні складаным тэрмінам сучаснага літаратурнага аналізу. Напрыклад, філасофскі тэрмін “інтэртэкстуальнасць” прадстаўлены Е. Лявонай як “не столькі традыцыйная інтэрпрэтацыя ўжо вядомых вобразаў і сюжэтаў, колькі несвядомы, інтуітыўны зварот новага аўтара да літаратурнай і гісторыка-культурнай спадчыны, абумоўлены самой логікай развіцця агульначалавечай і індывідуальнай мастацкай свядомасці” [1; 6].

Аўтар прапануе асабістую схему даследавання суаднесення беларускіх літаратурных твораў XX стагоддзя з вопытам сусветнага мастацтва слова. Кнігу Е. Лявонова падзяляе на дзве часткі. У першай частцы, прысвечанай творчасці пісьменнікаў першай паловы XX стагоддзя, такіх як М. Багдановіч, Я. Купала, М. Гарэцкі і У. Жылка, даследчыца прапануе весці размову пра асабовыя “мастацкія пошукі... ў святле ... сусветнага літаратурнага досведу” (назва першай часткі “Мастацкія пошукі беларускіх пісьменнікаў першай паловы XX стагоддзя ў святле еўрапейскага і сусветнага літаратурнага досведу”). У другой частцы кнігі, аналізуючы творы пісьменнікаў другой паловы XX стагоддзя: У. Караткевіча, А. Адамовіча, В. Быкава, Я. Юхнаўца, А. Разанава, А. Асташонка, Г. Марчука – аўтар прапануе ўжо гаварыць пра “нацыянальную, мастакоўскую спецыфікацыю і палілог з еўрапейскім і сусветным мастацтвам слова” [1, с. 278]. Назва другой часткі кнігі гучыць так – “Беларускае мастацтва слова другой паловы XX стагоддзя ў палілогу з літаратурным светам”.

Такім чынам, з пункту гледжання даследчыцы, адбываецца пэўная эвалюцыя ўзаемадзеяння айчынай і сусветнай літаратуры. І ўмовы такога падзелу ці эвалюцыі – не сацыяльныя і палітычныя падзеі (хаця Лявонова не аднойчы на старонках кнігі гаворыць пра адмоўны савецкі вопыт стасункаў з замежнай літаратурай, напрыклад, у развіцці перакладу). Прычыны эвалюцыі, перш за ўсё, унутрылітаратурныя, мастацкія, стылістычныя. Нягледзячы на выяўленне дзвюх тэндэнцый развіцця нацыянальнай літаратуры канца XX стагоддзя – рэлістычнай і мадэрнісцкай, ці постмадэрнісцкай, эксперыментальнай [1, с. 278], даследчыца канстатуе пры аналізе літаратурных беларускіх тэкстаў другой паловы XX стагоддзя стылістычны, жанравы сінтэз: імпрэсіянізму і сімвалізму, “тэатра абсурду” і “тэатра маўчання” ў творчасці Алеся Асташонка (раздзел “Бо спавядалася так душа...” і раздзел “Жыццё ідзе?...” [1, с. 267–276]); “рамана выхавання” і метарамана, рэалізму і сімвалізму ў раманах Георгія Марчука (раздзел “Пошукі духоўнасці” [1, с. 277–289]) і г.д.

Аўтар кнігі канстатуе яшчэ адну асаблівасць літаратурнага працэсу: узмацненне, ці адраджэнне (у катэгорыі аналізу гісторыі мастацтваў), сувязей нацыянальных літаратур з літаратурамі свету адбываецца ў крызісныя гістарычныя перыяды. “Вытокі эстэтычнага ўніверсалізму” (назва раздзела, прысвечанага творчасці У. Жылкі [1, с. 87]) знаходзяцца ў прасторы сацыяльнай, палітычнай, дэмаграфічнай, нацыянальнай катастрофы. Менавіта ў такія часы ўзнікае “туга па разнастайнасці” [1, с. 89]. Таму першыя дзесягоддзі XX стагоддзя з’явіліся для беларускай літаратуры плённымі на пісьменнікаў універсальнага эстэтызму. Гэтыя гады нарадзілі творы Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Уладзіміра Жылкі. Лявонова падрабязна разглядае эстэтычны вопыт пісьменнікаў першай паловы XX стагоддзя, які стаў вельмі значным для далейшага мастацкага развіцця беларускай літаратуры, вышэйшую планку якога аўтар абвясчае “курсам на Багдановіча” [1, с. 89].

І далей гісторыя айчынай культуры і літаратуры ў XX стагоддзя ідзе як шэраг крызісаў, якія звязаны перш за ўсё са стратай нацыянальна-адметных і асабліва важных для мастацтва слова такіх катэгорый, як “палітычная незалежнасць” і “беларуская мова”, што спрыяе імкненню да “поліфанічнасці”, палілогу з сусветнай літаратурнай традыцыяй. Асноўнымі “суб’яднамі” такога дыялогу з боку беларускай літаратуры ў другой палове XX стагоддзя становяцца Уладзімір Караткевіч, Васіль Быкаў, Алесь Адамовіч, Алесь Разанаў, паэтыку твораў якіх у кантэксце сусветнага літаратурнага вопыта падрабязна аналізуе аўтар новай кнігі ў другой частцы.

На жаль, параўнальнае літаратурнаўства нарадзіла своеасаблівыя “штампы”. Напрыклад, супастаўляць творы аўтараў аднаго пакалення, аднаго стылістычнага напрамку, адной тэматыкі. Новая кніга Евы Лявонай дае магчымасць убачыць новыя гарызонты кампаратывістыкі, пазбегнуць былых памы-

лак. Лявонава – удумлівы даследчык, які валодае рознымі метадамі даследавання, мае шырокую дасведчанасць у сусветным літаратурным працэсе. Яе аналіз нават вядомых класічных твораў уражвае новым ракурсам бачання. І трэба дадаць, што свае, нанова ўбачаныя паралелі, асацыяцыі, алюзіі, аўтар грунтоўна, лагічна даказвае. Так атрымалася і з аналізам апавядання М. Гарэцкага “Рускі” ў раздзеле 7 “Чалавек перамяніўся” [1, с. 76–87].

Спачатку Лявонава коратка знаёміць чытача з тэзісамі даследавання гэтага вядомага тэкста (апавяданне М. Гарэцкага “Рускі”) другімі літаратуразнаўцамі, якія акцэнтавалі і на гуманістычным падыходзе да вобраза чалавека на вайне, што выводзіць тэкст на ўсечалавечыя параметры (а не нацыянальныя) ацэнкі ваенных дзеянняў, і на ідэйнай актуальнасці твора сучаснасці не пачатку, а канца ХХ стагоддзя. А далей Е. Лявонава прапануе параўнаць творы аднаго года напісання – 1915 год: “Рускі” М. Гарэцкага і “Ператварэнне” Ф. Кафкі (?!). І даследчыца знаходзіць агульнае і адметнае ў апавяданнях. У абодвух тэкстах “размова ідзе пра так званага “маленькага чалавека”, які апынуўся ў незразумелых, нязвыклых для сябе, выключных абставінах”, “вызначальнай сюжэтай акалічнасцю” твораў з’яўляецца “сутнаснае, экзістэнцыяльнае напаўненне жудаснай метамарфозы”, ператварэння чалавека. “З той розніцай, што ператварэнне ў Кафкі ўмоўнае, а ў Гарэцкага – цалкам рэальнае, пры тым што ў абодвух выпадках яно ... закранае сферу свядомаснай і падсвядомаснай жыццязейнасці персанажаў” [1, с. 81]. Лявонава пераконвае чытача ў неабходнасці гаварыць аб творах беларускага і нямецкага пісьменнікаў у адным літаратурным, мастацкім кантэксце. Так, гісторыка-сацыяльны аналіз вядомага твора класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага лагічна дапаўняецца Лявонавай з дапамогай супастаўлення яго з творам Ф. Кафкі эстэтычнай, стылістычнай крытыкай. Такі паварот аналізу дае магчымасць аўтару кнігі не толькі пазбегнуць супастаўляльнай “кланавасці” пісьменнікаў, але і ўвесці ў арбіту свайго даследавання новыя тэксты сусветнай літаратуры – экспрэсіянісцкі тэкст “Ператварэння” Ф. Кафкі, псіхалагічныя тэксты Ф. Дастаеўскага, сімвалісцкія тэксты “Бібліі”.

Асаблівае (і вялікае) месца ў новай кнізе займаюць аналізы біблейскіх алюзіі у творах беларускіх пісьменнікаў. І гэта невыпадкова, бо, як піша аўтар: “нельга не ўлічваць і бязмежных эстэтычных магчымасцей, якія адкрываюцца перад мастаком у працэсе асэнсавання ім не толькі біблейскіх вобразаў і матываў, але і закладзеных у Першакнізе шматлікіх жанравых формаў і стыляў, навуковых і мастацкіх скарбаў” [1, с. 96]. У раздзеле 9 “Узyscy на сваю Галгофу...” [1, с. 95–122] Е. Лявонава не толькі дае агляд падыходаў беларускіх пісьменнікаў ХХ стагоддзя да інтэрпрэтацыі Першакнігі ад М. Багдановіча і Я. Купалы, але і ўзгадвае вельмі глыбінны літаратурны фон такога звароту да Бібліі. Яна аглядае творы пісьменнікаў Еўропы і Амерыкі, якія таксама звярталіся да біблейскіх сюжэтаў і вобразаў. Далей даследчыца пераходзіць да непасрэднага разгляду беларускага твора – рамана У. Караткевіча “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”, захоўваючы крытэрыі яго аналізу ў кантэксце сусветнага літаратурнага вопыту зварота да Бібліі. І тады, чытаючы лявонаўскае даследаванне, можна ўявіць у поўным сэнсе значнасць і месца айчыннага твора ў сусветнай традыцыі далучэння да Бібліі. “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” пачынае займаць сваё пачэснае месца ў гэтай традыцыі як раман, у якім не проста “біблейская канстанта з’яўляецца стрыжнявай; выконваючы сюжэтную- і структурастваральную функцыю” і алюзіі на біблейскія матывы, і вобразы “дэклараваны – і праз назву твора ў цэлым, і праз назвы асобных раздзелаў, і праз эпіграфы, і праз сістэму персанажаў, ... і праз падзейны ланцуг ..., і праз топіку рамана” [1, с. 99], і праз жанрава-стыльвую поліфанію; а раман, які выступае наперадзе ўсёй сусветнай літаратурнай традыцыі, бо напісаны ў сярэдзіне ХХ стагоддзя дзеля вырашэння вялікага ідэалагічнага разладу стагоддзя – падзелу любові да Бога і любові да чалавека. Твор беларускага савецкага пісьменніка “па сваім сэнсе не супярэчыць хрысціянскім максімам; яго галоўны герой задуманы, відавочна, не дзеля прафанацыі біблейскіх заповедзей, не з мэтай супрацьстаўлення чалавечага і боскага, а хутчэй – дзеля іх суладнасці” [1, с. 120].

Савецкая крытыка даволі часта абвінавачвала пісьменнікаў, творы якіх аналізуе Е. Лявонава, у “кніжнасці”. І ўплыў іншанацыянальнага літаратурнага вопыту трактаваўся як негатывы. Так было і з Уладзімірам Жылкам, і з Уладзімірам Караткевічам, і з Васілём Быкавым... Аўтар распавядае, напрыклад, у раздзеле 13 “Як з такой высокай праўдай паказаць і нашу вайну...” [1, с. 156–169] гісторыю няпростых стасункаў крытыкі з пісьменнікамі-ўдзельнікамі Другой сусветнай вайны Васілём Быкавым, Віктарам Някрасавым, Булатам Акуджавай і іншымі, пісьменнікамі так званага “забітага пакалення”, акцэнтуючы на адным са знакаў-ярлыкоў савецкай крытыкі – “рэмаркізме”. Пачынаючы з агляду творчасці пісьменнікаў “страчанага пакалення”, у прыватнасці творчасці Э.М. Рэмарка, Лявонава вызначае галоўную тэндэнцыю падыходу літаратараў новага пакалення да ўвасаблення ваеннай тэмы як дэрамантызацыю вайны, або адлюстраванне маральнага аспекту ваенных падзей. Даследчыца знаходзіць у творах Э. Рэмарка, В. Някрасава і В. Быкава “нямала агульнага – і ў сюжэтай атрыбутыцы, і ў непрыздобленым, непрыхарошаным бачанні вайны” [1, с. 168], і ў стылістыцы “жорсткага стыля”, для якога характэрны: “вонкавая адсутнасць гераічнага ў іх персанажах”, “логіка разгортвання сюжэта” як “ланцуг смерцяў”, “лакалізаваны хранатоп, лапідарнасць, стрыманая трагедыйнасць, гранічная дакладнасць ва

ўвасабленні псіхалогіі” герояў [1, с. 168], межаванне “натуралісцкіх малюнкаў” з сюррэалізмам. Такім чынам, у даследаванні Е. Лявонавай былое крытычнае абвінавачванне абарочваецца агульнай сусветнай літаратурнай тэндэнцыяй у мастацкім засваенні трагічнага ваеннага вопыту XX стагоддзя.

Ева Лявонава не аднойчы звярталася да аналізу паэтыкі твораў Алеся Разанава ў кантэксце еўрапейскай літаратурнай і філасофскай традыцыі. Новая кніга даследчыцы дапоўнена і аналізам нямецкамоўнай паэзіі Разанава (раздзел 19 “Я гаварыў з нямецкімі словамі, як гавару з беларускімі” [1, с. 230–266]), і ўспрыманням паэтам традыцый класікаў нацыянальнай літаратуры, творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа (раздзел 17 “Спадчына ёсць пераадоленнем нябыту” [1, с. 208–218]).

Ёсць у кнізе і раздзелы, якімі аўтар распачынае новыя старонкі літаратуразнаўства. Напрыклад, у раздзеле 15 “Свята асацыяцый” [1, с. 185–191] Е. Лявонава заўважае, што даследаванне творчасці Янкі Юхнаўца ў айчынным літаратуразнаўстве патрабуе далейшага грунтоўнага працягу. А сваю, пачатковую, старонку аналізу творчасці такога незвычайнага для беларускай літаратуры пісьменніка, “сумесі анёла зь мінатаўрам, істоты міталагічнай, фальклёрнай” [2, с. 330], яна прысвячае найскладанейшай тэме – паэтыцы твораў пісьменніка-эмігранта. Пры гэтым вызначае сінкратызм нацыянальнага і іншанацыянальнага ў творчасці гэтага “сына Беларусі, пасынка Германіі, прыёмнага сына Амерыкі”. Даследчыца фіксуе прыклады ў творчасці Юхнаўца паэтыкі французскіх сімвалістаў, амерыканскіх імажыстаў і “ўваскрошаную паэтам Беларусь”, якая становіцца “не маргінальным, а вызначальным элементам у аснове эстэтыка-філасофскай парадыгмы паэта” [1, с. 191].

Сімвалічным выглядае канстатацыя Евы Лявонавай напрыканцы кнігі наяўнасці “гіперінтэркантэксту” [1, с. 304] беларускай літаратуры. Аналізуючы анталогію сусветнай паэзіі XX стагоддзя на беларускай мове “Галасы з-за небакраю”, складзеную ў 2008 годзе пісьменнікам Міхасём Скоблам, даследчыца называе гэту працу “своеасаблівым эмпірычным падручнікам па сусветнай літаратуры ў дынаміцы яе эпох і мастацкіх метадаў, напрамкаў і школ, жанраў і стыляў”. Хочацца працягнуць думку даследчыцы – тым падручнікам, які ўсё стагоддзе, яшчэ не выдадзены, ужо прысутнічаў у памяці, віртуальнай рэальнасці ці рэальнасці дзённікавых, рабочых запісаў, твораў беларускай літаратуры XX стагоддзя, натхняў іх на стварэнне нацыянальных літаратурных вобразаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Лявонава, Е.А. Беларускае мастацтва слова XX стагоддзя ў еўрапейскім літаратурным кантэксце: тыпалогія, рэцэпцыя, пераклад / Е.А. Лявонава. – Мінск: БДУ, 2014. – 319 с.
2. Бахарэвіч, А. Гамбургскі рахунак Бахарэвіча / А. Бахарэвіч. – Радыё Свабода, 2012. – 428 с.

*Н.Б. Лысова, кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)*